

## Тема 5: Ринок інфраструктури в національній економіці

План викладу і засвоєння матеріалу

1. Суть, види й функції ринкової інфраструктури
2. Фінансова система та фінансова політика в Україні
3. Бюджетна система національної економіки
4. Податкова система та політика в національній економіці

**Основні поняття та терміни:** ринкова інфраструктура національної економіки, управлінська фінансова інфраструктура, інституціональна фінансова інфраструктура, обслуговуюча фінансова інфраструктура, фінансова система національної економіки, аллокацію ресурсів, перерозподіл доходів, стабілізація економіки, бюджетна система країни, державний бюджет, державний борг, податкова політика.

**Ринкова інфраструктура національної економіки** - це система організаційно-правових інститутів для підтримки розвитку ринкових відносин господарських суб'єктів.

Основні елементи ринкової інфраструктури:

- біржі,
- банки,
- аукціони,
- посередницькі фірми й товариства,
- рекламні агентства,
- страхові компанії,
- торгові палати,
- консалтингові і аудиторські фірми,
- громадські,
- громадсько-державні
- інвестиційні фонди.

Особливу роль слід приділити фінансовій інфраструктурі, яку можна розглядати в двох вимірах.

**По-перше**, враховуючи забезпечувальну роль фінансів в економіці, тобто як одну з вихідних, основоположних і домінуючих складових економічної інфраструктури, **по-друге** - як сукупність різних елементів, що забезпечують функціонування фінансів як суспільного інституту, в організаційному й інструментальному значеннях.

Організаційна фінансова інфраструктура являє собою сукупність відповідних структур, що забезпечують функціонування фінансів й управління ними.

Вона містить три складові:

- управлінську,
- інституційну
- обслуговуючу.

**Управлінська фінансова інфраструктура** являє собою сукупність фінансових органів, які виконують функції оперативного управління у сфері державних фінансів і регулюючої діяльності щодо інституцій фінансового й страхового ринків, ринку фінансових послуг, а також фінансових служб галузевих міністерств, відомств, підприємств, організацій і установ.

**Інституціональна фінансова інфраструктура** - це сукупність фінансових інституцій, які функціонують на фінансовому ринку й ринку фінансових послуг, виконуючи функції мобілізації, переміщення й інвестування грошових ресурсів.

**Обслуговуюча фінансова інфраструктура** містить суб'єкти, одні з яких виконують функції організаційних посередників на фінансовому ринку (біржі, брокерські й дилерські контори), інші - допоміжні функції на ринку цінних паперів (реєстратори, депозитарії, клірингові центри). До неї належать також юридичні особи, які, не будучи фінансовими за змістом своєї діяльності, надають послуги різним суб'єктам у сфері фінансових відносин (аудиторські й консалтингові фірми, інформаційні, рейтингові й аналітичні агенції, ріелтерські контори, бюро кредитних історій).

До інституціональної інфраструктури належать

- ❖ суб'єкти підприємництва, що формують фінансовий сектор економіки,
- ❖ комерційні банки й небанківські кредитні установи,
- ❖ страхові компанії й недержавні пенсійні фонди,
- ❖ лізингові компанії,
- ❖ інститути спільного інвестування.

В Україні управлінська фінансова інфраструктура представлена державними фінансовими органами (Міністерством фінансів, Державною податковою адміністрацією, Державним казначейством, Рахунковою палатою, Державним департаментом з фінансового моніторингу), органами управління Пенсійним фондом і фондами соціального страхування, а також органами, що виконують регулюючу функцію (Державною комісією з цінних паперів і фондового ринку, Державною комісією з регулювання ринків фінансових послуг).

Особливе місце в організаційній фінансовій інфраструктурі належить Національному банку. З одного боку, це державний регулятор у банківській системі й за такими функціями він має бути віднесений до управлінської фінансової інфраструктури, а з іншого боку, банк є фінансовою інституцією й функціонує на відмінних від комерційних банків засадах. Тому він більше належить до інституційної інфраструктури, хоч і не є складовою фінансового сектору економіки .

У складі інституціональної фінансової інфраструктури можна виділити три сегменти:

- страховий,
- кредитні ринки
- ринок цінних паперів (фондовий ринок).

Усі вони об'єднані спільним полем взаємовідносин (фінансовим сектором економіки), хоч мають різну специфіку й напрямок діяльності.

**Складові ринкової інфраструктури національної економіки виконують такі функції:**

- ◆ організовують оформлення ринкових відносин і діяльності суб'єктів господарювання;
- ◆ полегшують учасникам ринкових відносин реалізацію світових економічних інтересів;

◆ виконують спеціалізацію різних об'єктів економіки й підвищують оперативність їхньої роботи на основі розвитку організаційних форм ринкових відносин;

◆ полегшують форми юридичного і економічного контролю за підприємницькою діяльністю через моніторингові організації.

## **2. Фінансова система та фінансова політика в Україні**

Фінансові й грошово-кредитні інструменти є найвідомішими й найпоширенішими регуляторами ринкової економіки.

**Фінансова система національної економіки** - це сукупність фінансових відносин при формуванні, розподілі й використанні коштів.

Система фінансових відносин містить такі ланки:

- ◆ бюджети різних рівнів;
- ◆ фонди соціального, майнового і особистого страхування;
- ◆ валютні резерви держави;
- ◆ грошові фонди підприємств, організацій, фірм;
- ◆ інші спеціальні грошові фонди.

Через фінансовий механізм держава створює фонди коштів (максимальні, мінімальні, зовнішні, внутрішні), які використовуються для реалізації різних функцій держави в економічній, соціальній і політичній сферах. Найпоширенішим принципом побудови фінансової системи в сучасних умовах є фіскальний (тобто в інтересах скарбниці). Він припускає таке:

1. Економічну самостійність і чітке розмежування функцій між окремими ланками фінансової системи, тобто уряд фінансує виконання завдань загальнодержавного значення (оборона, космос, зовнішньоекономічна діяльність), місцеві органи - розвиток шкіл, комунальних установ. Місцеві бюджети зі своїми доходами й витратами не входять до державного бюджету.

2. Формування бюджету здійснюється на нормативній основі.

3. Взаємодія бюджетів різних рівнів усередині держави будується на основі угод.

4. Дохідна частина бюджетів формується в основному за рахунок податків. У такий спосіб за допомогою фінансової системи відтворюються всі процеси перерозподілу суспільного продукту й національного доходу.

**Кошти фінансової системи виконують ряд функцій, насамперед три основні класичні функції.**

**Перша функція - аллокація ресурсів.** Ця функція пов'язана з наданням суспільству певних благ з боку держави, які не може надати приватний сектор (внутрішня й зовнішня безпека, створення транспортної мережі: дорог, освітлення; будівництво міських інженерних комунікацій: водопроводу, каналізації). Надання таких благ припускає, що частину наявних виробничих ресурсів буде витрачено інакше, ніж це було б зроблене приватним сектором, тобто буде здійснено аллокацію ресурсів.

**Друга функція - перерозподіл доходів,** що припускає коректування розподілу доходів і майна для досягнення більшої соціальної справедливості.

Перерозподіл доходів ґрунтується на двох основних правилах:

- особи, що мають підвищений дохід, вносять у фонд суспільства більшу за своїми розмірами частку, яка використовується державою на суспільну допомогу;
- особи з низькими доходами одержують від держави більше, ніж вкладають у загальний фінансовий фонд.

**Третя функція - стабілізація економіки** - здійснюється шляхом економічної політики, спрямованої на забезпечення високої зайнятості, стабільності цін, постійного й розмірного економічного зростання.

Крім цих функцій фінансова система також виконує більш вузькі, або традиційні функції. До них відносять такі:

- **акумулюючи (нагромадження, збирання)**, що складається з концентрації засобів у бюджетах і позабюджетних фондах і створення матеріальної бази держави;
- **регулюючу**, за допомогою якої встановлюється величина плати за кредити, розмір резервів банків;
- **розподільчу**, що реалізується шляхом формування й використання коштів через відповідні фонди цільового призначення: держбюджет, фонд соцстраху, фонди підприємців, соціальні фонди (пенсійний);
- **контрольну**, яка забезпечує правильність стягнення податків, відсотків та їх використання за призначенням.

Об'єктивність фінансової політики полягає в тому, що вона будується відповідно до вимог економічних закономірностей. Успіх її реалізації багато в чому залежить від виявлення й пізнання цих закономірностей. Об'єктивні моменти фінансової політики є базою при побудові фінансового законодавства. Разом з тим політика, в тому числі й фінансова, завжди є суб'єктивною, тому що реалізується людьми, їхніми волею й зусиллями.

Проведена фінансова політика обумовлена станом економіки держави.

Так, в умовах кризи фінансова політика, з одного боку, спрямована на припинення спаду виробництва, стимулювання його розвитку, концентрацію фінансових ресурсів для їх вкладення в пріоритетні галузі економіки (відновлення основного капіталу), а з іншого - на стримування соціальних програм, скорочення витрат на оборону.

При досягненні стійкого розвитку змінюється й фінансова політика, тут вона вже має бути спрямована на підтримку стійкого загальноекономічного розвитку і економічного зростання.

Суб'єктами (або носіями) фінансових відносин є:

- держава;
- підприємства,
- різні об'єднання і організації;
- окремі громадяни.

Ці стосунки складаються у вигляді певних груп відносин:

- перша група - між державою й підприємствами, вона охоплює систему платежів у державний бюджет і різні фонди державних організацій;

- друга - між підприємствами, що мають взаємні платіжні зобов'язання на основі договорів;
- третя - між підприємствами й банками, це відносини щодо одержання, використання й повернення кредиту;
- четверта - між підприємством і його структурними підрозділами;
- п'ята - між державою й громадськими організаціями;
- шоста - між державою й населенням з приводу сплати податків, одержання трансферних платежів, випуску позик, лотерей.

Фінансова політика, що проводиться державою, й відповідні їй фінансові відносини між суб'єктами господарювання створюють умови для проведення грошово-кредитної політики держави, яка полягає в такому:

- регулюванні величини грошової маси;
- управлінні кредитуванням, платою за користування кредитами, безготівковими розрахунками, фінансовим ринком;
- зміцненні національної валюти.

Реалізація грошової політики здійснюється безпосередньо банківською системою національної економіки країни, яка складається з трьох ланок:

- центрального банку, в Україні це Національний банк України (НБУ);
- комерційних банків;
- спеціалізованих кредитно-фінансових установ.

Найважливішим знаряддям регулювання національної економіки є центральний банк, він є основною ланкою всієї банківської системи.

На відміну від інших банківських інститутів прибутковість не є основною метою діяльності центрального банку. Основними цілями НБУ є:

- створення нормальних умов для ефективного функціонування всіх суб'єктів економіки;
- захист і забезпечення стабільності гривні;
- розвиток і зміцнення банківської системи;
- забезпечення ефективних розрахунків між суб'єктами національної економіки.

Особливе місце НБУ визначається функціями, які він має виконувати, а саме:

- розробляти й проводити разом з урядом ефективну кредитно-грошову політику;
- виконувати міжбанківські розрахунки, у тому числі й у міжнародних відносинах;
- здійснювати грошову емісію й контроль за грошовим обігом;
- зберігати резервний фонд інших кредитних установ, головним чином комерційних банків;
- регулювати й контролювати діяльність комерційних банків й інших кредитних організацій;
- здійснювати валютне регулювання й забезпечувати конвертованість національної валюти;
- зберігати й регулювати державний золотовалютний резерв;

- здійснювати керування державним боргом.

НБУ - це автономний державний інститут, що підпорядковується вищому законодавчому органу України, тобто Верховній Раді, й працює відповідно до власного уставу.

Національний банк України разом з Міністерством фінансів розробляє "правила гри", тобто нормативно-правові акти діяльності комерційних банків і кредитно-фінансових установ, видає їм ліцензії на ведення банківської діяльності й має право позбавляти їх цих ліцензій.

Сьогодні в Україні близько 200 комерційних (універсальних і спеціалізованих) банків. Вони здійснюють взаєморозрахунки своїх клієнтів; акумулюють тимчасово вільні кошти й надають кредити; проводять операції з випуску й розміщення цінних паперів.

До кредитно-фінансових установ відносять: інвестиційні й інноваційні фонди, кредитні союзи, страхові компанії, пенсійні фонди, ломбарди. Їхня особливість полягає в тому, що вони обслуговують певні групи, типи клієнтури, роблять одну - дві послуги.

Відповідно до закону "Про Національний банк України" основними економічними засобами й методами грошово-кредитної політики є:

1. Регулювання обсягу грошової маси за допомогою визначення й додержання норм обов'язкових резервів комерційних банків і фінансово-кредитних установ.

Відповідно до закону комерційні банки частину своїх коштів зобов'язані зберігати у вигляді резерву в Національному банку України, який визначає розмір цього резерву. При зменшенні його величини збільшується можливість комерційних банків розміщувати гроші серед своїх клієнтів, і грошова маса в країні зростає і, навпаки, зі збільшенням резерву пропозиція грошей зменшується, рівень відсотків піднімається, гроші стають "дорожче".

Ця політика Національного банку є найбільш надійним інструментом грошово-кредитного регулювання. Вона застосовується як засіб швидкого обмеження або поширення кредитної маси в країні.

2. Процентна політика. Підвищення або зниження відсоткової ставки НБУ обумовлює адекватні дії комерційних банків (якщо НБУ підвищує відсоткову ставку, то комерційні банки підвищують відсоткову ставку своїм клієнтам). У такий спосіб проводячи політику "дешевих" або "дорогих" грошей, НБУ стимулює або призупиняє ділову активність.

Операції із цінними паперами на відкритому ринку. Коли НБУ продає цінні папери, то він отримує грошові кошти й кількість грошей в обігу падає, відсоток зростає й гроші знову стають "дорогими". Коли НБУ купує цінні папери, відсоток падає, тому що збільшується грошова маса, гроші "дешевшають".

### **3. Бюджетна система національної економіки**

Якщо центральною ланкою банківської системи є Національний Банк, то центральною ланкою всієї фінансової системи є Державний бюджет (бюджет - "шкіряний гаманець" (фр.), "сумка для зберігання грошей").

**Бюджетна система країни** - це сукупність державного й місцевого бюджетів (обласного, міського, районного).

**Державний бюджет** - це річний кошторис доходів і витрат держави.

Бюджет держави складається з двох частин - доходної й видаткової.

Перша частина забезпечує акумуляцію коштів через систему оподаткування.

Друга частина показує й характеризує витрати держави на таке: о оборону (10 - 20 %);

- соціальні заходи (освіту, охорону здоров'я, певні виплати (30 -40 %);
- виробничо-господарські дотації підприємствам, субсидії сільському господарству, інфраструктурі (10 -20 %);
- адміністративно-управлінські потреби (5-8 %);
- виплати державного боргу (7-10%) та ін.

Бюджет може бути профіцитним, коли доходи вище витрат, або дефіцитним, якщо витрати перевищують доходи. Причини дефіциту держбюджету:

- скорочення надходжень податків;
- спад виробництва й зниження доходів підприємств і працівників;
- позапланове збільшення бюджетних витрат. Заходи уряду для зменшення бюджетного дефіциту:
  - зростання і розвиток виробництва, приватизація державної власності;
  - конверсійні заходи у військово-промисловому комплексі;
  - зниження витрат на управління державою і утримання армії;
  - припинення дотацій збитковим підприємствам;
  - згортання соціальних програм, зниження соціальних виплат й ін.;
  - змінення тривалості активного періоду в життєдіяльності людини з 60 до 65 років.

Традиційними способами покриття бюджетного дефіциту є:

- жорсткість оподаткування, введення нових податків;
- випуск державних, обласних, міських і районних позик;
- емісія грошей;
- зовнішні валютні позики.

Якщо дефіцит держбюджету має тимчасовий характер і не перевищує 10% від суми доходів, то він вважається цілком допустимим. Дефіцит, який перевищує рівень 20%, є критичним.

Якщо в процесі виконання бюджету відбувається перевищення гранично встановленого рівня дефіциту, то вводиться механізм сек-вестування витрат (пропорційне зниження державних витрат за всіма статтями).

Наростання бюджетного дефіциту призводить до зростання державного боргу.

**Державний борг** - це сума заборгованості країни іншим країнам або своїм громадянам, тобто це сума бюджетних дефіцитів.

Державний борг може бути внутрішнім і зовнішнім. **Внутрішній** - заборгованість уряду населенню своєї країни. Внутрішній борг має вигляд облігацій державної позики. **Зовнішній** - борг іноземним державам, організаціям, особам. Він має негативне значення, тому що країна віддає за рубіж свої цінності, цінні папери й перекладає вантаж боргу на наступні покоління.

#### **4. Податкова система та політика в національній економіці**

**Сутність податкової політики в національній економіці.**

Податкова система держави є основним джерелом функціонування її бюджетної системи. Головною метою податкової системи є поліпшення фінансового середовища бюджетної сфери та сприяння структурним зрушенням в національній економіці.

**Податкова політика** як складова економічної політики базується на діяльності держави у сфері запровадження правового регламентування та організації справляння податків і податкових платежів до централізованих фондів грошових ресурсів держави. Кожна конкретна податкова система, тобто сукупність податків, зборів (обов'язкових платежів) у взаємозв'язку і взаємодії із платниками й органами контролю, є відображенням податкової політики, що проводиться державою.

Податкова система України регулюється такими законодавчими актами, як Закон України "Про оподаткування прибутку підприємств", "Про систему оподаткування", "Про податок на додану вартість" тощо, в яких закріплено принципи побудови системи оподаткування, подається перелік об'єктів оподаткування і видів податків, встановлено розміри ставок податків, визначено правила, обов'язки і відповідальність платників та службових осіб державних податкових адміністрацій, котрі здійснюють контроль за дотриманням податкового законодавства.

Роль податків як регулятора економіки зростає. Держава, маніпулюючи податковими ставками і видами податків, має змогу стимулювати чи обмежувати розвиток окремих галузей або сфер економіки, підприємств чи монополістичних об'єднань. Наприклад, звільняючи від оподаткування суми, що йдуть на технічний розвиток виробництва (на інновацію та модернізацію), держава сприяє НТП. Не оподатковуються інвестиційні, страхові і соціальні фонди тощо. Так держава через регулювання податками може впливати на ефективність і стабільність економічного розвитку.

Податкова політика повинна забезпечити вирішення двоєдиного завдання. З одного боку - це встановлення оптимальних податків, які не стримуватимуть розвиток підприємництва, з іншого забезпечення надходження до бюджету коштів, достатніх для задоволення державних потреб.

Головною умовою оптимальної організації податкової роботи є суворе дотримання податковою інспекцією і платниками податкового законодавства. Недосконалість окремих законів, а це неминуче в початковий період створення податкової системи не є виправданням для їх ігнорування та невиконання. Суспільство завжди страждає не стільки від недосконалості законів (ідеальних законів, мабуть, узагалі не буває), скільки від недотримання законодавчих норм.

Які перспективи у податковій системі України? Як краще вдосконалити цю систему?

Подальша перспектива розвитку податкової системи багато в чому залежить від прийняття *Податкового Кодексу України*. Цей найважливіший документ не треба трактувати як просте зведення законів з оподаткування. Податковий Кодекс повинен бути всеосяжним законодавчим актом, який вичерпно визначає відносини держави з платниками податків, функції і повноваження органів влади щодо встановлення і стягнення податків і зборів. Саме *Податковий Кодекс* буде реальним, закріпленим на папері вираженням податкової політики держави.

Податковий Кодекс покликаний усунути недоліки існуючої податкової системи, зберігши при цьому все те раціональне, що в ній є, врахувати накопичений позитивний досвід, стабілізувати систему податків, принаймні в межах фінансового року, а згодом протягом декількох років. Усі зміни повинні проводитися тільки разом із формуванням бюджету на майбутній рік і заздалегідь ставати відомими платникові податків.



Саме шляхом створення Податкового Кодексу маємо сформувати єдину комплексну систему податків у країні, усунути існуючі суперечності, чітко визначити функції, повноваження й відповідальність усіх рівнів влади щодо проведення податкової політики, у запровадженні та скасуванні податків, зборів і податкових пільг. З прийняттям Податкового Кодексу буде нарешті створено єдину законодавчу і нормативну базу оподаткування. При створенні податкового кодексу буде враховано і світовий досвід у сфері оподаткування, забезпечено адекватність податків, що створить необхідні передумови для успішної інтеграції української економіки у світову.

***Принципи податкової політики та класифікація податків у національній економіці***

Податкова політика здійснюється відповідно до певних принципів. *Основними її принципами є:* соціальна справедливість, рівнонапруженість, економічна ефективність, стабільність та гнучкість.

***Принцип соціальної справедливості*** означає, що держава встановлює таку систему оподаткування, яка враховує всі чинники діяльності суб'єктів оподаткування - доходи і споживання, майно і приріст грошового капіталу тощо.

***Рівнонапруженість*** означає, що зобов'язання перед бюджетом встановлюються для всіх платників згідно з їх можливостями і результатами діяльності.

***Принцип стабільності*** означає, що податкова політика повинна змінюватись поступово, еволюційним шляхом.

***Принцип гнучкості*** виникає необхідність реагування податкової політики на зміни у соціально-економічному житті суспільства.